

אם אמנם בין עשרה אנשים ימצא אך אחד אשר מחפץ לבו ותאותו יבחר בעבודה והיותו אך בהכרח עת כי נטל עליו אז יעבוד עבודתו ואם תמצא ידו לחבק ידיו ולבלתי עשות מאומה אז יבלה ימיו באסם מעשה. אך אחד מעשרה ימצא תמיד אשר יבחר בעבודה מארכתו לעבודה ואף אם לא יאלצוהו ואף אם לא יראה ברכה בה גם אז יבחר בה משבת בחבוק ידים, ואלה היו אשר נספחו על תלמידי בן מנחם. כי נכספה נפשם לבטל את היש אך להוציא יש אחר מאין לא כתלמידי הבעש"ט אשר בטלו את היש למען יהו בטול ומבוטל. ובין בה ובה היו איש לרעהו לשטן אם כי שניהם לדבר אחד נתכוננו. לבטל את התורה והתלמוד ולהשפיל כבוד המתימרים בהם. וברבות הימים, אחרי אשר עלתה יד הגוהים אחרי הבעש"ט לרשת ארץ ולגרש כלה ממנה את התורה ולומדיה אז התפרצה מלחמה חזקה בין שתי המפלגות החדשות האלה. ואחרי כי מפלגת הבעש"ט מרבה באיכלסין היתה וידה תקיפה לכן נאלצה מפלגת בן מנחם לבקש לה עזרה והעזרה הזאת לא יכלה למצוא במקום אחר בלתי אם בהמשלה. אשר בחפץ לבב נתנה ידה להם לאחד את ישראל עם העמים והקיסר יזעק השני היה הראשון אשר נתן להם יד.

(הספד יבא)

שאלה נכבדה.

ילד חדש ילד לחכמת המדינה כמחצית המאה האחרונה ותהי המשרה על שכמו לשנות סדרי ממשלות רבות וגורל לאמים שונים, אלה להחיות ואלה להמית ברוח סיו. קטן ונכזה היה בהולדו, אך עד מהרה הפך מראשו וישנה ויף מאד, וישב לכסא לשפט ברוח משפט וכרוח בער עמים וממלכות, מלכים ורוגי ארץ, וישם שמות בארץ ועוד ידו נטויה לשנות את פני אירוסה כלה. הילד הזה הוא: רעיון הלאמות. מי הולידו? מי ומה קראוהו מרחם התהו לצאת ולאור באור החיים? הנה זאת היא השאלה אשר עליה עלינו להשיב כהפצנו לתת לנו מושג נאמן מהרעיון המדבר, ואם נשים מבטינו בדברי ימי המאה האחרונה נזכה לדעת כי מעשה מקרי לפי הנראה הוליד כל אלה, אולם מאד נשנה אם נאמר כי המקרה ההוא מקור ראשית הרעיון. לכל המעשים אשר יעשו תחת השמש, כבחי אנשים פרטיים כן גם בחיי עמים ולאמים, נמצא, אם נתבונן, סבות קרובות ורחוקות, ואם הראשונות תוכלנה להיות גם מקרים קלי הערך, הגה האחרונות הגה תולדות כל חיי הלאם וקרותיו בכלל, הטבעת האחרונה משרשרת המעשים אשר נעשו כמשך הווייתו. מה היא סבת מפלגתו הנדואה והריסת ממלכתנו? הסבה הקרובה היו הרומיים אשר גברו עלינו ויגרשונו ממולדתנו; אך הסבה הרחוקה הנה חיי לאמנו בכלל, חיי עבודת האדמה בלי עבדים וכלי אנשי חיל תמיד, אשר למדו ידיהם לקרב, חיי שקט, איש תחת נסגו ותחת תאנתו, בעת אשר אריות מורסים סכוהו מכלצה, בעת אשר כל העמים היו אך

גם לאב מייסד יש רגע של הולדת: על השאלה הלוהטה של אליעזר בן-יהודה

“שאלה לוהטה”, קרא סטודנט פריזאי לרפואה ושמו אליעזר אוליאנוב למאמר הראשון ששלח לפרסום בעיתונות העברית. השנה היתה 1879 והוא אומנם היה אז רק בן עשרים ואחת, אך כבר הספיק להתנסות בכל תהפוכות החיים שהועידה ההיסטוריה לצעירים יהודים שנולדו ב”תחום המושב” במחצית השנייה של המאה ה-19: הוא התחיל את דרכו כתלמיד בישיבתו הקטנה של ר’ יוסי בלויקר בפולוצק, ונכרך אחרי ראש הישיבה בלהט עז; כשמתחת לשולחן פתח בפניו רבו ספרי דקדוק עברי, התלהטה בלב הנער תשוקת ההשכלה והוא החליט לזכות בתעודת בגרות בעיר הגדולה דינבורג; שם נהפך ליבו הלוהט אל התנועות המהפכניות והוא נהיה ניהיליסט המוכן למסור את נפשו למען העם הרוסי; אך לאחר תקופה קצרה הוא נוכח לדעת שכל להיטותו עד כה לא היתה אלא מעשה להטים, ובמקום זה הוא הלהיט בנפשו אש חדשה: קימום הלאומיות היהודית, בארץ ישראל ובשפה העברית.

“שאלה נכבדה”, תיקן את הכותרת פרץ סמולנסקין, עורך כתב-העת ‘השחר’, שקיבל את המאמר לפרסום אך שהסכים עם תוכנו רק באופן חלקי. מבחינת הכותב הצעיר, שחתם את המאמר בשמו החדש - “בן יהודה” - התיקון לא שינה כהוא זה. הוא חגג את פרסום מאמרו כמו שרק מי שפרסם מאמר ראשון יכול לחגוג (”שמוח שמחתי עוד - למה אכחד? - על עדות כשרון סופרים שלי, שראיתי במעשה זה של בעל ‘השחר’ ובדבריו אליי”, הוא כתב בזיכרונותיו). ועם זאת השינוי הקטן הזה הוא סמל ליחסיו של בן-יהודה עם כל סביבתו מכאן ולהבא: בעוד הוא יישאר תמיד להוט, תמיד טוטאלי, תמיד אידיאליסט עד קצה גבול היכולת - לצידו תמיד יהיה גם מי שידאג לשפוך על הלהט הזה כוס של מים צוננים.

בהתחלה זה היה סמולנסקין (שאלה נכבדה, אולי. אבל לוהטה? אל תגזים ילד), שלא לדבר על עורך עיתון ‘המגיד’ שדחה את המאמר בגלל

“לוהטה” זה כבר מוגזם. תחילת מאמרו של בן-יהודה הצעיר ב’השחר’, תרל”ט
// מאוסף הספרייה הלאומית

“החלומות והגוזמאות אשר בו”. כך גם קרל נטר, מנהלו המייסד של בית הספר החקלאי 'מקווה ישראל'; שניסה לשכנע את בן-יהודה שאין לו מה לחפש בארץ ישראל [“למה יחריב חייו?”]. בן-יהודה המשיך לנוע לכל אורך חייו ממאבק למאבק, מימין ומשמאל, עם ביאליק וסופרי אודסה אניני הטעם ועם קנאי היישוב הישן בירושלים - שכולם עמדו על עבר אחד ולגלגו על האיש המוזר, הרציני עד גיחוך, הילדותי, שריחף מעל המציאות וסירב להתחשב בה. ובן-יהודה? עמד לבדו על העבר השני ונשאר להוט כשהיה.



בזכות הלאומיות. אליעזר בן-יהודה 1895

*

בניגוד לרבים ממנהיגי תנועת “חייבת ציון” ולעולי העלייה הראשונה, התודעה הלאומית של בן-יהודה לא נולדה בתגובה לפוגרומים אנטישמיים או למאורעות “סופות בנגב”. הניצוץ הלאומי נדלק בו בעקבות התבוננות בחוויה מוצלחת של עם אחר: בשנת 1876 מרדו הבולגרים בשלטון העות'מאני בתקווה להשתחרר מעול האימפריה ולזכות בחירות לאומית. המרד דוכא באכזריות, אך שנה לאחר מכן הכריזה רוסיה מלחמה על העות'מאנים, שסופה היה בניצחון ובניתוח אוטונומיה לבולגרים במסגרת חוזה סן-סטפנו. להיחלצות לטובת הבולגרים היתה השפעה עזה על צעירי האינטליגנציה הרוסית שהאמינו ברעיון הפאן-סלביות, אך מבחינת בן-יהודה היה זה קו פרשת מים של ממש: “אחרי שעות אחדות של קריאה בעיתונים והרהורים על דבר הבולגארים ושחרורם העתידי”, הוא סיפר לאחר שנים, “ופתאום והנה כמו ברק הבריק לפני עיני, ומחשבתי עפה ממעברות שיפקה בבלקאן למעברות הירדן בארץ-ישראל וקול פנימי תמוה שמעתי קורא אליי: תחיית ישראל ולשונו על אדמת האבות!” מאותו רגע האידיאל הלאומי לא עזב אותו, ועל רקע זה הוא ניגש לכתיבת המאמר שלפנינו.

“שאלה לוהטה” עוסק למעשה בשתי שאלות שונות. הפתיחה מוקדשת ולהגדרה ולהצדקה של הלאומיות: הוא יוצא בתקיפות נגד העמדה הרואה בשוני בין העמים מדרגת התפתחות נחותה שיש להעפיל ממנה אל אוניברסליזם אחיד ונטול גבולות, וטוען שדווקא התפשטות הרעיונות הלאומיים היא כלי מחזיק ברכה לעולם. לא זו בלבד שהחלוקה ללאומים נעוצה בטבע ונגזרת מתנאי החיים שבהם נוצרו הקהילות השונות על פני הגלובוס, היא אך רצויה לכשעצמה מכיוון שהריבוי והניגודיות בין העמים הם אלו שמעשירים את החיים האנושיים ביופי ובטעם: טוב לנו פסיפס רבגוני וצבעוני המורכב מאבנים לאומיות שונות,

מתמונה הצבועה כולה בצבע אחיד אשר משעממת את המתבונן בה ומרדדת את רוחו.

לאחר שביסס את הלגיטימציה של התפיסה הלאומית בכלל, עבר בן-יהודה לתקוף את אלו שבירכו על הופעת ניצני הלאומיות בכל מקום - אך הפנו כתף לה כתף קרה כשמדובר היה ביהודים. חיצים משוננים הוא מכוון אל "משכילי ברלין", הרפורמים ושואפי האמנציפציה, שדגלו בגישה כי היהדות אינה לאום אלא דת בלבד - ומכאן שבבקשת החירות הלאומית לא ישיגו בני "עם הרוח" דבר מלבד איבוד ההזדמנות להשגת שוויון זכויות דתי ופוליטי. בן-יהודה מסביר שלא רק שהטענה הזו מבוססת על הבנה שגויה של מושג הלאומיות אלא גם שבסופו של דבר היא זו שעתידה להביא לתוצאות הרסניות לעם ישראל - שאין תקווה לאחריתו אלא בשיקום חייו במולדת אבותיו העתיקה.

את החלק השני של המאמר מיקד בן-יהודה בביקורת על הסופרים העבריים. ב"סופרים" כיוון בן-יהודה לכל מי שכותב ומפרסם את דעותיו בספרים ובכתבי העת. לסטודנט החולני והרזה היתה בטן מלאת ביקורת על שכבת האינטליגנציה היהודית, שמעלה בתפקידה ולא השכילה לתווך בין היזמים והנדבנים שקראו לשוב אל ארץ ישראל לבין הציבור הרחב. עד כה, טוען בן-יהודה, הספרות רק נגררה אחרי המאורעות ולא הובילה אותם כפי שראוי לה לעשות. זאת הסיבה שההמון היהודי במזרח אירופה רואה את העלייה לארץ כרעיון הזוי וערטילאי, אפוף בדיות והגזמות המציירות אותו כבלתי אפשרי. אך עוד יש תקווה: אם יתעשתו הסופרים ויעמסו על שכמם את הדיון בשאלות הכרוכות בשיבת ישראל לארצו, הנה "תשועת ישראל מהרה תצמח".

*

לא בן-יהודה שכתב את המאמר, לא סמולנסקין שפרסם אותו ולא קוראיו המעטים של 'השחר' יכלו לדעת שהם צופים בצעדים הראשונים של אחד המסעות החשובים והיפים בתולדות הציונות - המסע לתחיית השפה העברית. יעבור עוד קצת זמן עד שהסטודנט הצעיר יעזוב את מקצוע הרפואה, יעלה לארץ בסוף שנת 1881 (וייחשב, לימים, כאחד מראשוני העלייה הראשונה) ויתמסר למלאכת חידוש המילים. אבל כבר כאן, על קו הזינוק, מקופלת בכמה עמודים כל תפיסת עולמו כמו תולדות ההר ברסיס האבן: זוהי האמונה שהיהודים הם עם ככל העמים, שעברם מפואר, שתקוותם בהווה חיה ושעתידם עשוי להיות מזהיר אם רק יאזרו אומץ לחזור לארצם וללשונם - ויעשו זאת בלהט.

בהקדמה שחיבר לכרך המבוא למילונו הגדול שנים ספורות לפני פטירתו, כתב בן-יהודה שהמאמר "שאלה לווהטה" הוא "פרי בוסר של מדיניות הראשונה". במידה רבה הוא אכן צודק: העברית בפיו של הסטודנט הצעיר עוד לא מושחזת כהלכה, והיא עדיין רוויה בשברי פסוקים ובביטויים נמלצים. גם שאיפת חידוש העברית כשפת דיבור עוד לא מפותחת כאן באופן מלא, וההצעות המעשיות שניתנו בסוף המאמר לעלייה המונית לארץ עוד לא מפורטות דיין. אבל מפרי הבוסר הזה צמח עץ מפואר שאת פירותיו הבשלים אנחנו אוכלים עד היום. כמעט שלושה יובלות לאחר שנכתב, מאמרו החלוצי של בן-יהודה הוא קלאסיקה עברית שכל הקורא בה זוכה לעמוד לצד עריסתו המחשבתית של אחד האבות המייסדים של תקומת ישראל בארצו.

שאלה לווהטה? ועוד איך.

דביר שוורץ

שאלה לווהטה

ילד חדש יולד לחוכמת המדינה במחצית המאה האחרונה, ותהי המשרה על שכמו לשנות סדרי ממשלות רבות וגורל לאומים שונים אלה להחיות ואלו להמית ברוח פיו.

קטן ונבזה היה בהיוולדו; אך עד מהרה הפך מראהו, וישגה וייף מאד, וישב לכיסא לשפוט ברוח משפט וברוח בער עמים וממלכות, מלכים ורוזני ארץ, וישם שמות בארץ ועוד ידו נטויה לשנות את פני אירופה כולה.

הילד הזה הוא: רעיון הלאומות.

מי הולידו? מי ומה קראהו מרחם התהו וצאת ולאור באור החיים?

הנה זאת השאלה אשר עליה עלינו להשיב בחפצנו לתת לנו מושג נאמן מהרעיון המדובר, ואם נשים מבטינו בדברי ימי המאה האחרונה ניווכח לדעת כי מעשה מקרי לפי הנראה הוליד כל אלה.

אולם מאד נשגה אם נאמר כי המקרה ההוא מקור ראשית הרעיון. לכל המעשים אשר יעשו תחת השמש, כבחי אנשים פרטיים כן גם בחיי עמים ולאומים, נמצא, אם נתבונן, סיבות קרובות ורחוקות, ואם הראשונות תוכלנה להיות גם מקרים קלי הערך, הנה האחרונות הנה תולדות כל חיי הלאום וקורותיו בכלל, הטבעת האחרונה משרשרת המעשים אשר נעשו במשך הווייתו.

מה היא סיבת מפלתנו הנוראה והריסת ממלכתנו?

הסיבה הקרובה היו הרומיים אשר גברו עלינו ויגרשונו ממולדתנו; אך הסיבה הרחוקה המה חיי לאומנו בכלל, חיי עבודת האדמה בלי עבדים ובלי אנשי חיל תמיד, אשר לימדו ידיהם לקרב, – חיי שקט, איש תחת גפנו ותחת תאנתו, בעת אשר אריות טורפים סבוהו מכל צד, בעת אשר כל העמים חיו אך על חרבם וקשתם, אשר כל ישעם וחפצם היה לרשת ארצות לא להם. גם לרעיון הלאומות סיבה קרובה ורחוקה; רוח המאה האחרונה בכלל, רוח החירות, רוח התקוממות הנכנעים על מכניעיהם, הרוח אשר הולידה את ההתקוממות הצרפתית בשנת 1789, – הרוח הזאת יצרה גם את רעיון הלאומות ותרקמהו בתוהו, וירחף באוויר

ברוח משפט וברוח בער:
ישעיהו ד', ד. בער פירושו
כאן לבער, להשמיד, כמו
"וישם שמות בארץ" בהמשך
משפט זה.

עד בוא איש אחד אשר (מבלי חפצו) קרא להרעיון הזה לצאת מעולם התווה לעולם המעשה ולהפוך משורשו כל אשר עשה קוראהו, ואשר יצר ברוחו הגדול. האיש הזה היה בַּנְפֶּרֶט נַפְלִיּוֹן. "כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו" אמרו חכמי התלמוד, ומה מאוד נאמנו דבריהם אלה בייחוס אל נפוליון; כגודלו כן הרבה חטא ופשע עד להשחית, ויתאן לכונן ממלכתו בכל אַרְפֶּה כולה, למשול בכול ולשית עולו על כל העמים; ויבגוד בארצו אשר נבחר להיות נשיאה, וישם כתר מלכות בראשו, ובחרבו הקשה הרגיו ארצות, הרעיש ממלכות, וכניע את אשכנז, ספרד, אוסטריה, פְּיִמוֹנט ונעאפל, ויצא ללכת ארצה רוסיה; אך פה פנתה לו ההצלחה ערף ויִנְגֵף לפני הרוסים ויִכֶּה שוק על ירך, וגם הטבע התקוממה לו, כי קור החורף הקשה זינב באנשי צבאו, ואך במתי מעט נמלט אל נפשו. אלם גם האיד הזה לא הכניע את גאוות איש הדמים, ויוסף להילחם בהאשכנזים; אך הפעם גברה עליו יד מלכי הברית אשר התאחדו יחד נגדו, וישימו קץ לפלגי הדם אשר שפך נפליון.

והמעשים האלה עוררו את רגש הלאומות בלב האשכנזים ראשונה, ובשם הרעיון הזה החלו ממלכות אשכנז הנפרדות להתאחד נגד אויבם הכללי. אולם גם אחרי אשר אבד נפליון לא אבד רעיון הלאומות גם אז; לא ארכו הימים וישא עם היוונים בשנת 1821 גם הוא את ראשו, אחרי היכנעו תחת ידי התוגרמים ארבע מאות שנה, וידרוש מאת לוחציו את זכותו הלאומית, ובעזרת הצרפתים, האנגלים והרוסים הושבה להיוונים בשנת 1829 זכותם זאת. אז בא התור גם ללאומות עמים רבים: האונגרים גם הם התקוממו בשם הרעיון הזה בשנת 1848 נגד אוסטריה, הרומאנים נגד התוגרמים, – ותתעורר גם איטליה בשנת 1849, וכה הלך רעיון זה ויעש חיל עד אשר זה לא כבר הושבה זכות הלאומות גם להבולגארים.

תולדות הרעיון הזה תראינה לדעת כי מושגו בראשית היה: פריקת עול רודים (טירָן) מעל צווארי העמים הנלחצים, אך בכל אשר רוח חיים בו, גם הרעיון הזה התפתח לאט לאט במשך הזמן ויקבל צורה אחרת ומושג חדש, בהצדיקו ובחזקו את התשוקה הטבעית אשר לכל עם ולאום להגן על "לאומותו", לשמור את רוחו ומידותיו לבל תתבללנה ותחלפנה.

במושגו הרחב הזה קנה לו רעיון הלאומות אויבים רבים במחנות הַסְצִיִּלִּיסְטִים ובעלי השותפות (קומוניסטים) באומרים כי הוא רעיון צר הצורך להשתלמות האנושית, אשר אז כל משפחות האדם השונות, כל העמים והלשונות כליל יתבוללו ולא ייבדל איש מאיש ועם לא יוכר לפני עם. "רעיון הלאומות יצמצם את הרגש ואת הרוח" יאמר פְּרוֹדֵן;

התוגרמים: התורכים, כלומר העות'מאנים.

פרודן: פייר ז'וזף פרודון (1809–1856), הוגה דעות ופוליטיקאי צרפתי. ממניחי התשתית לתיאוריית האנרכיסטית.

“על האנושות לפרק עול הרעיון הזה מעליה למען הגיע לחירות אהבת כל האדם (קסמפליטיזם)” יאמר פִּיחֶטֶע.

*

אם כי רצויות כוונותיהם של אלה החכמים יען בשם אהבת אדם ידברו, בכל זאת אערוב את ליבי לאמור כי שגו מאוד בדעתם, כי בנויה היא ברוח, בדמיון ובמשכיות לב, אולם כל יסוד אין לה. הדבר ריק היא הלאומות? ההמצאת האנשים היא אשר המציאות לנחת רוחם? מדוע ישנה עם זה מאחר במזגו בתכונת רוחו, בשפתו ובמידותיו? הלא כל אלה בטבע יסודותן: סיבות טבעיות כשינוי הארצות, מראיהם ותכונות מזגי אווירם השונות, הרים ובקעות, ימים ונהרות, קור וחום, לח ויבש, וכל אלה יפעלו על האדם ויפתחו עליו חותם תוכניתם, ואם כן, היש אפוא לאל ידנו לשנות כל אלה לפי רצוננו? הנוכל צוות להטבע כי תשונה? התהפוך כל הארץ לבקעה אחת? התוציא ארץ הצפון עצי תמר? וכל עוד לא תיעשינה הנפלאות האלה, גם האדם אשר יד הטבע תמשול בו בזרוע כוחה, גם האדם לא יחדל מהפֶּלַג לעמים ולאומים שונים בתכונות רוחיהם, בכישרונותיהם, בנטייתיהם וכו' וכו'.

אך לו גם היה כדבר הזה; לו גם יד נעלמה עשתה פלא ותשנה את פני הטבע כולה – המאשרת הייתה אז האנושית? הכזאת תשתלם ותיכלל בהיותה כולה לתמונה אחת כהה תחת הדר התמונות הרבות והוד הצבעים השונים אשר בהמה תיגלה עתה? ההפכים והשינויים המתאימים (הארמאנידענע) יחד – בזאת הדר והוד הטבע כולה ובזאת הדר הרוח האנושית גם היא! רוח האדם גם היא, ככל אשר בהטבע חונן בכוח המושך והדוחה; הראשון ימשך ויקרב אישי מין האנושי אלה לאלה בגלל קרבות תכונת רוחם בכלל, והשני ידחה וירחק אלה מאלה בגלל השינויים הפרטיים אשר לרוח כל איש ואיש; וככה יילחמו שני הכוחות האלה תמיד, ככה יתאבקו איש את רעהו, ולפי רבות האחדות או ההבדל יגבר הכוח האחד על משנהו, ואלה אשר אחדות רוחם רב מהסגולות הפרטיות המבדילות ביניהם ייקבצו וייגשו אחד לאחד והיו לעם אחד, ללאומות אחת, ושווא עמל אלה החפצים לתת מדה אחת וקצב אחד לרוח כל העמים: היה לא יהיה כדבר הזה! שנאת העמים איש לרעהו, המלחמות הנוראות והדם הרב אשר יישפך עתה על לא דבר – כל זאת כליל תחלוף מן הארץ, כל העמים כולם ייתנו ידיהם זה לזה ללכת יחד בדרך המובילה אל תכלית כלילת האנושות; אך השפות השונות ותכונות רוח העמים השונים לא תחדלנה מקרב הארץ לאושר האנושות כולה.

פִּיחֶטֶע: יוהאן גוטליב פִּיכֶטֶה
 (1762–1814), פִּילוסוֹף גֵּרמָנִי.
 בניגוד למה שמזכיר כאן בן-
 יהודה, פִּיכֶטֶה ידוע דווקא
 כזרז להתעוררות הלאומיות
 הגֵּרמָנִית.

אך אם באמת הצדקה לכל עם ולאום להגן על לאומותו ולסוכך עליה לבל יימח שמה מתחת השמים, הלא אז גם לנו העברים (כה ישפוט שכל ישר של כל בן תמותה) הצדקה הזאת; כי מדוע ייגרע חלקנו מחלק כל העמים? במה נופלים אנחנו מהם? אך אהה! לא כל אשר ייטיב בעיני השכל הישר ייטב גם בעיני הפילוסופיה, וגם הפעם נגזר גם עלינו כי בייחוס אל השאלה הזאת תתנגד הפילוסופיה לשכל כל בן-תמותה. "כבר חדלה העברית מהיות עם" – תשים בפי כהניה, – "כבר נאספה לאומת העברים, ורק דת היהודית והמאמינים בה רק המה נשארו בארץ, ולכן להתבולל עם אחיהם בני מולדתם, רק זה הוא אושר מאמיני בדת היהדות בהעתידי".

את הדעה הרעה והנשחתה הזאת ערך כבר מלחמה האדון סמאלענסקיין בספריו היקרים, ובדבריו הבוערים מאש אהבת עמו הראה לדעת מה עשתה לנו הדעה הזאת בארץ אשכנז, ארץ מולדת אביה, ומה עוד תעשה לנו אם לא נקדם את פני הרעה הזאת. ולא שת לכו להחרפות והגדופים אשר המטירו עליו המקנאים לרבם בן-מנחם, אשר סביב שתו עליו, ואחריו יצא גם החבר א' שולמאן בספרו היקר "ממקור ישראל", ויחזק את דבריו בהראותו מה מאוד השחיתו את דרכם כל הנוהים אחרי בן-מנחם בתיתם כתף סוררת ליהדות ולהעברים. הבה נבחון נא גם אנחנו את הפילוסופיה הזאת ונראה הנכונה בפיה; ואם קצור קצרה יד השכל הישר להתחרות את הפילוסופיה, הלא לא קצרה ידנו גם אנו להתפלסף ולפלפל ככל אוות נפש הפילוסופים ולהראות כי דבריהם גם הם נופלים מעט מדברי האורים והתומים.

*

הלאומות מה היא ומה גדרה? הרק אלה אשר ייחשבו לעם אחד אשר שפה אחת להם? וללאומי אמריקה, בעלגיה ושווייץ השפה אחת לאיש איש מהם? והאשכנזים השפה אחת ידברו כולם? והצרפתים, האמנם לא צרפתים המה הברטנים, הפיונסים והאלזסים יען לא צרפתית ידברו? ומדוע אם כן יחרצו אחדים מבני עמנו (כחבר פיליפואן במכתב עיתי) כי לא מוכשרים אנחנו לחיי לאום יען לא שפה אחת נדבר כולנו? והלא עוד יתר שאת לנו העברים, כי יש לנו שפה אשר בה נוכל לכתוב עתה ככל העולה על רוחנו, וגם לדבר בה יש לאל ידנו אם אך נחפוץ. ואם רבים מבני עמנו לא ידעו אף קרוא עברית, – במי האשם? מי הסיר מאתנו דעת השפה הזאת אם לא הפילוסופיה הזאת בעצמה? או אולי אלה אשר ממשלה אחת להם, אלה היושבים בארץ אחת אך

סמאלענסקיין: פרץ סמולנסקיין (1842-1885), עורך כתב העת 'השחר' שבו פרסם בן-יהודה את מאמרו. סמולנסקיין הקדיש סדרת מאמרים חשובים למאבק עם הרעיונות שייחס למשכילי ברלין

בן-מנחם: כינוי נפוץ למשה מנדלסון (1729-1786), מאבות תנועת ההשכלה היהודית במערב אירופה

אליעזר שולמאן (1837-1904), סופר וחוקר עברי.

פיליפואן במכתב עתי: הרב לודוויג פיליפסון (1811-1889), רב רפורמי גרמני שהוציא לאור כתב עת. פיליפסון טען שהיהודים אינה אומה בפני עצמם כיוון שאין להם לשון משותפת.

המה ייחשבו ללאום אחד? והיונים בתוגרמה, והבולגרים מרומליה המזרחית, והעברים אשר התגוררו באלכסנדריה, ברומא ובבבל, החדלו מהיות יונים, בולגרים או עברים?

ומה אפוא גדר הלאומות?

סופרים רבים דיברו בדבר הזה והטובים שבהם החליטו לאמור: ההכרה והרגש הפנימי אשר יתעוררו בליבות מספר ידוע מהאנשים וייתנו חפץ בלבנם להיות יחד אם רב ואם מעט מספרם, – המה ייתנו הצדקה להם לחיות חיי לאום בפני עצמו, והחוב לתת להם זכותם זאת. (יוסף אַטוּס, Eoetve, הסופר ההגרי, נולד בשנת 1813, במכתב להמליץ בעד שווי זכויות העברים); וזשון סטוארט מילל יאמר כדברים האלה: "הלאומות תציץ בלבב האנשים רגש המטה אותם להשתתף יחד במפעליהם הם מאשר עם אנשים אחרים, הנותן חפץ לחיות תחת ממשלה אחת וכי הממשלה הזאת תהי מביניהם המה. הרגש הלאומי יוכל להיוולד על ידי סיבות שונות. יש אשר הוא פעולת אחדות המשפחה והמטה ויש אשר אחדות השפה והדת יולידוהו, אך הסיבה היותר חזקה היא: אחדות הקורות בזמן העבר, ומזאת תיוולד אחדות הזיכרונות, גאווה והשפלות – אשר מעשה אחד בהעבר ישמח את כולם ומעשה אחד ימלא את לב כולם יגון!"

ולנו העברים – אף כי מפזרים הננו בכל קצוי ארץ – האין לנו כל אלה? האם לא יאחדנו כולנו רגש אחד, רגש קדוש וטהור, רגש נישא ונשגב להיות כולנו ערבים זה בזה? האם לא ממקור אחד חוצבנו, האם לא אמונה אחת לנו? וקורות עמנו מהעבר, האם לא יקרות הנה לכולנו יחד? האם לא נתגאה כולנו באנשי הרוח אשר יצאו מקרבנו לכבוד ולתפארת? האם לא תדכה בעפר נפש כולנו בקראנו דברי ימי עמנו בימי הבינים? ומדוע אפוא נעשוק התקווה לשוב ולחיות חיי לאום בארצנו השוממה, האבלה על בניה אשר נדחו ממנה לארצות רחוקות זה אלפים שנה? ומדוע לא נעשה גם אנחנו ככל העמים, למקטן ועד גדול, ומדוע לא נעשה גם אנו דבר להגן על לאומותנו לבל תאבד ותיכחד מן הארץ?

הן אומנם לא בראשונה היא לעמנו להיות בגולה; גם המזמור הזה כי אבדה כל תקווה לנו לא בראשונה היא לעמנו לשומעו. בהיות ישראל בבבל גם אז קראו רבים (אשר ארץ גלותם מצאה חן בעיניהם) לאמור: "יִבְשׁוּ עֲצְמוֹתֵינוּ וְאֶבְדָּה תְּקוּתֵנוּ נִגְזְרָנוּ לָנוּ" (יחזקאל ל"ז, יא). אך נביאי אל כישעיהו השני ויחזקאל, ברוחם האדיר ובעוז אהבתם לעמם ולארצם, קראו בקול חוצב להבות אש: עוד תחינה העצמות

רומליה המזרחית: חלק מבולגריה אשר חזר לריבונות האימפריה העות'אמנית במסגרת קונגרס ברלין, ארבעה חודשים בלבד לאחר חתימת חוזה סן-סטפנו שביקש להבטיח אוטונומיה בולגרית על כל השטח.

אטווס: יו"ף אטווש (1813–1871), איש רוח ופוליטיקאי הונגרי בולט שפעל להעברת חוק למתן שוויון פוליטי ליהודים.

הגרי: הונגרי. "הגר" הוא הכינוי הספרותי העברי בן הזמן לממלכת הונגריה.

זשון סטוארט מילל: (1806–1873). בן-יהודה מצטט כאן מתוך פרק ט"ז בספרו של מיל 'ממשל של נציגים'.

האלה, עוד ישוב ישראל ויפרח כחבצלת! וינחמו את עמם, ויחזקו את תקוותם, ויראו להם את עתידותם, ויולידו בקרבם תשוקה עזה לשוב ולהיאחזו בארצם, ובדבריהם הבווערים העירו בלב כורש מלך פרס לתת צו: **מִי בְּכֶם מְכַל עֲמוֹ – וַיַּעַל. וְאִנְשֵׁי רוּחַ כַּחֲגִי, זְכָרִיָּה, מְלָאכִי, זְרֹוּבָבֶל, צְדוּקַת הַכֹּהֵן, עֲזָרָה וְנַחֲמִיָּה, הַתְּעוֹרְרוּ גַם הֵמָּה לְקוֹל דְּבָרֵיהֶם לַפְּעוּל וּלְעִשׂוֹת לְטוֹבַת עַמָּם: "הֲעֵת לָכֶם אֲתֶם לְשֹׁבֵת בְּבִתְיֶיכֶם סְפוּנִים וְהַבֵּית הַזֶּה חָרֵב?" (חגי א', ד) – קראו לעמם. ודבריהם לא שבו ריקם, לא על צחיה סלע זרעו זרעיהם, כי אהבת הארץ תבער בלב עמנו: אך הפיחו בה והייתה לשלהבת-יה!**

אך גם לנו עתה נביאים, סופרים המגידיים לעמנו פשעו, המתיימרים גם המה באהבת עמם. ומה ינבאו ועל מה יישאו משאם? מה תעשה ספרותנו ובמה תשתעשע? צורות רבות לבשה ופשטה ספרותנו התקופית מאז נולדה ועד היום, ותשנה את טעמה, ותחליף את מראה עשרת מונים. עת הייתה לה להספרות אשר אך במרומי ה"פרנס" ישבה, ההר חמדו להם האלוהים, ותעד מחלצות המליצה והשיר, ויזלו בשמיה לאף כל קורא. אך עד מהרה ראתה כי כולנו בני תמותה, היושבים לרגלי ההר, לא נזיד לעלות לראשו ומעט מעט נרחק מעליו, ותשפיל ספרותנו ותרד מן ההר. ותט במטה הקסם אשר בידה, ותיהפכנה מחלצותיה פעם אחת וְתֵרָאֵה לְעֵינֵי קוֹרְאֶיהָ וְהִנֵּה עוֹטָה שְׁלֵמַת הַחֲכָמָה וְהַמְדַע. אך גם בגדיה אלה לא מצאו חן בעיני הקוראים, ותסירים גם אותם מעליה, ותיקח חרב בידה, ותצא ותערוך מלחמה את הקבלה וההסידות, את מנהגים קלי הערך, את המלבושים והפאות הארוכים יותר מדי וכו' וכו'. כל אלה חלפו עברו למו בספרותנו מבלי השאיר אחריהם רושם גדול בחיי עמנו. לשווא תתהלל הספרות כי היא שינתה את פני היהדות, כי בכוחה ובורוע עוזה עלתה היהדות מעלות מספר במעלות ההשכלה. כבארצות המערב כן גם בארץ רוסיה לא פעלה הספרות מאומה בחיי העם.

ומדוע? במה נופלת ספרותנו מספרות כל עם ועם העושות נפלאות?

לדאבון נפשנו עלינו להודות כי קוצר העיניים אשר לספרותנו הוא עשה כל אלה. מאז ועד עתה הלכו תמיד החיים לפני הספרות ויעבירוה, ואך ברחוק החיים ממנה רב, רק אז התאמצה הספרות גם היא לרדוף אחריהם ולהשיגם. זאת הייתה תכונת ספרותנו מאז, וזאת תכונתה גם במשך הזמן האחרון; קצרת עיניים היא ואיננה רואה את הנולד! אך מתי מספר מסופרינו התעלו מעל להווה ויפקחו עיניהם לראות את העתיד ולהתבונן מה יקרה את עמנו באחרית הימים, וייבהלו בראותם מה נורא

פרנס: הר פרנסוס שבמרכז יוון, משכנן של המוזות במיתולוגיה היוונית.

מצב עמנו עתה ומה נוראה הסכנה המרחפת על פניו, ויצאו להילחם את הדעות הנשחתות אשר בשם ההשכלה תדגולנה ואשר כקוץ מכאיב וכסלון ממאיר הנה לעמנו.

אך דבריהם לא מצאו למו כמעט כל הד בספרותנו אשר תוסיף לאחז דרכה.

*

אם הפרזתי מעט על המידה בדבריי אלה או אבקש סליחה מסופרינו ומספרותנו; אך אשוב כי בכלל הצדק איתי.

הן רבות ידברו בדבר שאלת היהודים בספרותנו עתה. אלה יאמרו כי בהיאחז העברים ברוסיה ובעבדם את אדמתה או מאושרת תהיה היהדות כולה; ואלה יחוו דעת, כי אך בהיווסד בתי ספר לרבנים (כל זאת ברוסיה) אז יכלו כל נגע ופגע מעמנו; ואלה יקראו בקול: הפילו את הקיר המבדיל ביניכם ובין אחיכם הרוסים ואז תעלה רפואה שלמה למכתכם! מה רבו הרופאים, מה רבו הרפואות, ומה מעט התועלת אשר תצא מכל אלה, – מה נוראה המכה הטרייה אשר תישאר בגוויית לאומנו בהירפאו בכמו אלה!! האומנם לא תראו כי גם מבלי עזרת הספרות כבר נפל הקיר ומאומה לא תבדיל עוד בין צעירי עמנו ואחיהם הרוסים? האומנם בהפוך עשרת אלפים מבני עמנו לאיכרים רוסים והמה וצאצאיהם אחריהם לא ישובו עוד לדרכי לאומנו, האומנם בזאת ייושע הלאום כולו? האומנם לא תראו כי תחת חפצכם להיטיב את היהדות תדכאו נפשה? תחת היטיב געה תפזרו מלח על פצעה? תחת חֲזֵק אחדותה תכוה לרסיסים? מדוע לא נתרוםם ולא נשלח מבטנו אל העתיד? מדוע הגנו חובקים ידינו בצלחת לבלתי עשות דבר אשר יהיה כמקור נאמן לתשועת העם כולו?

לשווא יהיה כל עמלנו כל עוד לא נתן מרכז ללאומות, מרכז אשר ימשוך ויקרב אליו כל אישי הגווייה הזאת. לשווא כל עמל סופרינו להחיות את השפה אם כל העם כולו ייוותר בארצות פזורות בין העמים המדברים שפות שונות.

לשווא יהיה כל עמלנו, כי הוא לא יצלח להכחידנו מתחת השמים: לשווא!

הן אומנם עד עתה נותר עמנו בחוזקו ותוקפו. כל גלי ומשברי המקרים שעברו עליו, הצרות הרבות אשר מצאוהו, האש, המים והחרב אשר שטפוהו הם לא עצרו כוח לכלותנו מעל פני האדמה. אך מה נתן לנו

ללאומנו כוח-ענק זה? הלא אך דתו השונה מדתי כל העמים ושנאת העמים לו, ולולא שתי אלה שהיו ללאומנו כבר חדל ישראל מהיות גוי כאשר תמו עמים רבים אשר שמם נשאר רק בספרי הקורות; ועתה – כזאת כן גם האחרת לא תעצורנה עוד כוח לסוכך על לאומתנו אשר נשארה כעיר פרוצה אין חומה, ואם רק נחפוץ כי שם ישראל לא יימחה מעל פני האדמה כי אז עלינו לעשות דבר אשר יהיה כמרכז לכל עמנו כולו, כלב בגווייה אשר ממנו יזרום הדם בעורקי גוויית הלאום וייתן חיים לו. והדבר הזה הוא – יישוב ארץ ישראל.

*

לא חדש הוא הרעיון הזה ולא לגלות חדשות ונצורות באתי במאמרי הפעם. כבר ראו חכמי התלמוד כי אך בזאת תשועת ישראל, כי רק בהיאחו העם מעט מעט בהארץ אשר גורש ממנה, רק בעשותו זאת תרפא מכתו בימים יבואו, ויגזרו אומר: "הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה" (כתובות קי); "ישראלים בחו"ל עובדי עבודה זרה בטהרה הם" (עבודה זרה ח ע"א, ועוד מאמרים רבים כאלה המפזרים בכל התלמוד); ויקוו כי במאמריהם אלה ישיבו לב בנים אל אם יולדתם. כי ידעו חכמינו רוח העם אשר אליו ידברו ויבינו כי רק במושחם את הרעיון הזה בצבע הדת ורוחה יפיחו בקרבנו, – רק אז ימצא לו הרעיון מהלכים בין בני עמנו.

ובאמת היה לאל יד המאמרים האלה להשיב את עמנו לאט לאט לארצו לולא חזקה יד הקורות הנוראות אשר עברו על הארץ העזובה הזאת במשך אלפי שני גלותנו, לולא הפכה את הארץ אשר ארץ זבת חלב ודבש הייתה לפנינו לארץ משכלת בעיני יושבי אירופה, לולי שתה גם האגדה ברוב הבליה נוספות לספר כי גם עוף השמים לא יעז לעופף בסביבות הירדן מאַרס האוויר אשר שם. אך כל החלומות וההבלים האלה עפו הלכו למו לאור המדע אשר הפיצו כל התרים החדשים את הארץ הקדושה בהראותם לדעת כי כאז כן גם עתה, אחרי אשר הייתה שוממה כאלפים שנה, ארץ ברוכה הארץ הזאת, ארץ אשר לא במסכנות נאכל בה לחם, ארץ פורייה אשר חוננה מאת הטבע בכל הוד והדר מרהיבי עין ומרחיבי לב, ארץ אשר אך ידיים עמלות תחסרנה בה – ולולא זאת כי אז הייתה המאשרה בארצות (עיין בספרי הנוסעים הצרפתים כגון, למאין, סלסי וכו') והנוסעים האנגלים והאשכנזים החדשים). כה יעידו ויגידו כל הנוסעים פה אחד, ועתה באה העת גם לנו העברים לעשות ולפעול למען הדבר הזה הגדול הזה.

גון, למאין, סלסי: שלושה אינטלקטואלים צרפתיים שערכו מחקרים בארץ ישראל ופרסמו על כך ספרים: ויקטור גון (1821–1891); אלפונס דה-למרטיין (1790–1869). שגם היה שר בממשלת צרפת; חוקר המטבעות והארכיאולוג פליסיאן דה-סוסי (1807–1880).

אך הלא הוא אשר אמרתי: בכל עת הלכו החיים לפני הספרות ויעבירוהו וגם בייחוס אל השאלה הזאת כנים דבריי ולא חטאתי נגד הספרות.

כבר עמדו חברות אחדות אשר מטרתן היא יישוב ארץ ישראל; גם חברתנו המהוללה, חברת כי"ח, גם היא יסדה בסביבות העיר יפו בית ספר לעבודת האדמה ומושבה בשם "מקוה ישראל"; גם אדוננו סיר משה מונטיפיורי, אשר כל בני עמנו יעריצו ויקדישו את שמו, – גם אדוננו משה רבות עשה בדבר הזה ועוד ידו נטויה לעשות מבלי שום לב לעת זקנתו. אך כל אלה לא עשו תושייה, ותולדות כל מפעליהם ומעשיהם יחד אך קלות הערך הנה, אשר אין לאל ידיהן לרפא את מכת עמנו ולהעלות ארוכה לו.

ומדוע? האם לא באמונה עשו גדולינו אלה את מעשיהם? האם חמלו על כספם וכוחם הדרושים להדבר הזה? אך לא! לא בהם האשם, אם קצרו ידי אנשים אחדים להוציא לפועל דבר גדול כזה הנוגע להעם כולו. אם זה האחרון ייוותר במנוחתו ולא ייתן גם הוא ידיו לפעל האנשים אשר התנדבו לעשות למענו, קצרו ידי אנשים אחדים לעשות כדבר הזה לו גם יגדל עושרם עד מאוד; ולכן מליצים נחוצים להם, מליצים ביניהם ובין העם, מליצים אשר יסבירו להעם את חפץ הפועלים, אשר יעירו את רוחו לבוא לעזרת הדבר ההוא.

וזאת הלא היא תעודת הספרות והסופרים.

ומדוע אפוא תחשה ספרותנו ומדוע ישימו סופרינו יד לפה? מדוע תחפוץ הספרות לגהות מזור אבר אחד מכל הגווייה כולה בעת אשר עלינו לרפאותה בליבה?

הן רבים מבני עמנו ברוסיה יחפצו עתה להקדיש חייהם לעבודת האדמה, רבים חיכו כי תקנה חברת כי"ח קרקעות ברוסיה ותחלק להם לעבדם ולשמרם, והאומנם אך אדמת ארץ רוסיה תמתק לכל העם? האומנם טובה הארץ שם מאדמת ארץ ישראל אשר תוכל להעניק את עובדיה מפריה בשפע רב? ומדוע אם כן לא תעיר הספרות את לבות בני עמנו כולם לחזק בכספם ובכוחם את החברות אשר כבר תמצאנה או לייסד חברות חדשות להמטרה הזאת?

נייסד חברה כזאת אשר תהיה כסניף להחברה הגדולה חברת כי"ח, אשר מטרתה תהיה לקנות קרקעות בארץ ישראל וכל הדברים הנחוצים לחיי עבודת האדמה; לחלק את הקרקעות האלה לבני עמנו היושבים כבר שמה או לאלה מחו"ל אשר יחפצו ללכת שמה; לתת להם הכסף הנחוץ אם אין ידם משגת לעשות דרכם בכספם לבד; ועל הספרות לישא

כי"ח: "כל ישראל חברים" ובצרפתית "אליאנס"; אגודה יהודית-צרפתית אשר נוסדה בשנת 1860, במטרה לסייע ליהודים ברחבי העולם ולפעול להטבת מעמדם. כי"ח הקימה את בית הספר החקלאי 'מקוה ישראל' כחלק מהנחת יסודות לחיים כלכליים תקינים בארץ. בזמן כתיבת המאמר מצבו של בית הספר היה בכי רע.

וליתן בהשאלה הזאת – איך ומה נעשה להפיץ הדעה הזאת בכל העם, לתת חשבון נאמן בכל שבוע ושבוע או בכל חודש וחודש, להראות לפני העם מה עשתה החברה במשך הזמן הזה, וכו' וכו'.

אם עשה נעשה הדבר ויכולנו עמוד – ותשועת ישראל מהרה תצמח.

ארץ ישראל תהיה המרכז להעם כולו, וגם אלה אשר יהיו בחו"ל ידעו כי 'עמם' בארצו יושב, כי שפה וספרות לו שמה; גם השפה תעשה חיל, סופרים רבים ייוולדו להספרות, יען שמה תהיה ביד הספרות להעניק את עובדיה ולהיות לאמנות בידם כספרות כל עם ועם. אך אז תחדש ספרותנו נעוריה, יען סופריה לא אך מאהבה יעבדוה כי אם על מנת לקבל פרס ולא יהיו נאלצים לכתוב בשעה שאינה לא יום ולא לילה כאשר יעשו עתה, – כי ניטל עליהם לעבוד למען מצוא מחייתם, יען סופרינו עתה לא יראו ברכה בעמל ידיהם.

וחוכמת ישראל גם היא תשגה ותעשה פרי ותפרח כאורח רענן בארצה והייתה לברכה לכל העם.

בזאת תשועת כל העם ואושר לאומותנו!

פאריז, י"ג אדר (תרל"ט)